

Makale Türü: Araştırma Makalesi

BİLİM TARİHİ ÇALIŞMALARININ TOPLUMSAL MANEVİYATA KATKILARI: PROF. DR. FUAT SEZGİN ÖRNEĞİ¹

Recep YAPAREL², İlker YENEN³, Cihad KISA⁴

Öz

“2019 Prof. Dr. Fuat SEZGİN Yılı” ilan edilmesiyle birlikte ülkemizde birçok üniversite ve kurum tarafından Prof. Dr. Fuat SEZGİN’i anma ve İslam’da Bilim ve Teknik temalı ulusal ve uluslararası düzeyde çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir. Yapılan etkinlikleri genel olarak incelediğimizde, ele alınan konuların “İslam’da Bilimler Tarihi,” “Prof. Dr. Fuat SEZGİN’in İlmi Kişiliği ve Eserleri”, “İslam Medeniyetinin Geri Kalmışlığının Nedenleri”, “İslam’ın Terakkiye Mani Olup Olmadığı” vb etrafında toplandığını söyleyebiliriz. Bu durumda, bilimsel gelişmeler için onların hangi ortamlarda filizlendiği ve bilimsel ortamı hazırlayan sebepleri, insanın yeni şeyler “keşfetme arzusu” ile toplumun dinamik ve özellikleri arasındaki ilişki önem arz etmektedir. Bilim Tarihi çalışmaları, zamanın ruhu ve Dünya Tarihinde (Müslüman) toplumların yerini görmek açısından işlevseldir. Diğer yandan bu çalışmalar, yeni kuşakların (toplumların) dünya hayatına dair tutumlarının, bilimsel yaklaşım bağlamında tefekkür edebilmesi açısından da gereklidir. Bu makalede, psikolojik bakış açısıyla, Prof. Dr. Fuat Sezgin’in Biyografisinden hareketle ve gerçekleştirmiş olduğu Bilim Tarihi çalışmalarının, Müslüman toplumun “aşağılık” duygusundan kurtulmasındaki önemi ve rolü üzerinde durulmaktadır. Yetersizlik duygusundan kurtularak toplumsal maneviyatın güçleneceğine inanılmaktadır. Özellikle Fuat Sezgin’in Bilim Tarihi çalışmaları, Kur’an’ın “İnsana” yüklemiş olduğu misyonu günümüz insanına hatırlatmaktadır. Buna ilaveten onun çalışmaları, kadın / erkek her insanın farklı “Fiziksel-Sosyal-Kültürel-Aşkın (Transcendental) Ekoloji”lerle ilişkisini aktif hale getirmektedir. Müslüman Bilim İnsanları tarafından geliştirilen Bilim ve Teknolojide İnovatif araştırmalara ilişkin Tarihsel Çalışmalar, Batı Bilim Tarihçiliğinin Müslümanlara karşı algı ve tutumlarının değişmesine katkı sağlamıştır. Bu çalışmada yöntem olarak Prof. Dr. Fuat SEZGİN’in eserleri, konferansları ve konuyla ilgili yazılan akademik literatür taranmıştır. Ayrıca Prof. Dr. Fuad SEZGİN’in biyografisinden hareketle Müslüman toplumun maneviyatını güçlendirmeye yönelik, “Milli İnsan Modeli”nin geliştirilmesine yardımcı olacak çeşitli önerilerde bulunmaktadır. Zira temel mesele, her türlü kültürel dejenerasyona karşı, “mirasa sahip çıkma”, “insan yetiştirme” ve “ufuk” meselesidir.

Anahtar Kelimeler: Prof. Dr. Fuat SEZGİN, Bilim Tarihi, Toplumsal Maneviyat, Sosyal Karakter, Yetersizlik Duygusu

CONTRIBUTIONS OF THE STUDIES OF HISTORY OF SCIENCE TO THE SOCIAL SPIRITUALITY: A REFERENCE TO THE CASE OF FUAT SEZGİN

Abstract

The announcement of “2019 Year of Prof. Dr. Fuat Sezgin,” led to the National and International activities related to His life, Works of Islamic Science and Technology such as panels, conferences and symposia organized by State Institutions in Turkey. When examined, it can be observed that the papers presented and the topics and themes are about the “History of Sciences in Islamic Civilization”, “Works of Fuat Sezgin, His Personality as a Scientist of History”, the decline and retardation of science in Muslim Societies and the questions such as “Is The Islam an Obstacle to The Development of Science?” It is important to study the relationships between the process of scientific developments and the social spiritual characteristics of society. The History of Science helps the society see their own place in the World History in relation to Zeitgeist. On the other hand, it is necessary to examine the context in which the scientific approach to and attitudes towards the world life can be thought to the new generations. This article was

¹ Bu makale, Düzce Üniversitesi’nin “2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı” kapsamında düzenlenmiş olduğu *Bir İlim Yolcusu Prof. Dr. Fuat Sezgin Sempozyumu* (7 Kasım 2019)’nda sunulan tebliğin, gözden geçirilerek makaleleştirilmiş halidir.

² Prf. Dr., Dokuz Eylül Üni. İlahiyat Fak. Din Psk. Anabilim Dalı, e-mail: recep.yaparel@deu.edu.tr, orcid: 0000 0002 7257 691X

³ Arş. Gör., Dokuz Eylül Üni. İlahiyat Fak. Din Psk. Anabilim Dalı, e-mail: ilker.yenen@deu.edu.tr, orcid: 0000 0001 5833 2233

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üni. İlahiyat Fak. Din Psk. Anabilim Dalı, e-mail: cihad.kisa@deu.edu.tr, orcid: 0000 0003 0898 1774

Bu Yavına Atıfta Bulunmak için: Yaparel, R., Yenen, İ. ve Kısa, C. (2019), Bilim Tarihi Çalışmalarının Toplumsal Maneviyata Katkıları: Prof. Dr. Fuat Sezgin Örneği, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(Özel sayı), 17-30.

written from the psychological perspective because it aims to show the importance and the role of the studies on the History of Science, in terms of the Biography of Fuat Sezgin, in getting rid of the inferiority feelings among the Muslim Societies. It is believed that getting rid of inferiority feelings will strengthen the Social Spirituality. Especially, Fuat Sezgin's Historical Studies remind the Mission of Humanity which was assigned by the Qur'an. In addition to this, His Studies motivate and activate the relationship between man and his / her different ecologies such as Physical, Social, Cultural and Transcendental. The Historical Studies in relation to the technological innovation and scientific studies done by Muslim Scientists contributed to change the perception and attitudes of the western scholars positively. The method of this study depends on the literature review of his books written, papers presented and the conferences addressed at several academic sessions. Based on Fuat Sezgin's Biography, this paper proposes that the life of him will help us develop "A National Model of Man" through improving the Spirituality of Muslim Societies. Simply because, the main goal is to train the visionary individuals who will try to protect the Traditional Heritage against the cultural erosion.

Keywords: Prof. Dr. Fuat Sezgin, History of Science, Social Spirituality, Social Character, Inferiority Feelings

1. Giriş

"İslam Kültür ve Medeniyetinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve onu yeni nesillere en doğru şekilde aktarmak amacıyla" Cumhurbaşkanlığı tarafından "2019 Prof. Dr. Fuat SEZGİN YILI" ilan edilmesiyle birlikte ülkemizde birçok kamu kurum ve kuruluşunca, Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslam'da Bilimler Tarihi konulu Ulusal ve Uluslararası düzeyde çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir. Bu çerçevede Prof. Dr. Fuat Sezgin'i anmak, onun ilmi kişiliğini ve Türk-İslam Bilim Dünyası'nın tüm insanlığa armağan ettiği eserleri tanıtarak Müslümanları, benlik duygularını olumsuz etkileyen yanlış yargılardan arındırarak ve bireyin yaratıcılığına olan inancını pekiştirmek amaçlanmıştır (İnternet-1). Söz konusu etkinlikler genel olarak değerlendirildiğinde ele alınan konuların "İslam'da Bilimler Tarihi", "Prof. Dr. Fuat Sezgin'in İlmi Kişiliği ve Türk-İslam Bilim Dünyasına Kazandırdığı Eserleri", "İslam Medeniyetinin Geri Kalmışlığının Nedenleri", "İslam'ın Terakkiye Mani Olup-Olmadığı" vb olduğu gözlenmektedir. Ancak ele alınan konuların, Fuat Sezgin'in ilmi kişiliğini ortaya koymakla birlikte onun kişiliğinden hareket ederek yeni nesillere "Bilim İnsanı"nın nasıl olması gerektiğine ilişkin bir vizyon kazandırma noktasında tek başına yeterli olamayacağı söylenebilir.

Thomas Kuhn (1970), tarihin anekdotlardan ve kronolojiden daha büyük bir depo ya da bilgi birikimi olarak görülmesi durumunda, günümüzde zihinleri ele geçiren bilim algısının ciddi bir dönüşüme uğrayabileceğini ifade ederek, "Tarih Bilimi"nin, önemli kavramlara yönelik algımızın ve bakış açımızın değişmesine yardımcı olmak gibi bir rolünün bulunduğunu tespit etmektedir (s. 1). Genel anlamda "Tarih Bilimi"nin, özelde de "Bilimler Tarihi"nin, toplumların tarihsel süreçteki yerini, maneviyatını ve rollerini, doğru ve gerçekçi olarak tespit etmelerinde önemli bir rol ve öneme sahiptir.

Bilim, bir başka ifadeyle 'metodik bilgi' üretme faaliyeti, bireysel olduğu kadar sosyal ve kültürel bir süreçtir. Bu sürecin doğasının her yönüyle bilinmesi, tarihte ne(ler) olduğunun anlaşılması bakımından son derece önemli ve anlamlıdır. Öğrenme içgüdüsünün (epistemophilic instinct) bir tezahürü olan bilgi, bir boşluk içinde üretilmez (Klein, 1928: 188). Bilgi, insan, tabiat ve toplum gibi unsurların karşılıklı etkileşiminin bir sonucu ve ürünüdür. Bilgi, bu unsurlardan birinin yokluğu halinde gerçekleşmez. Bu sebeple bilgi, bir kişiye, bir topluluğa ya da tek bir medeniyete hasredilemez. Bilgi, insanlığın ortak mirasıdır. Selimiye'nin kubbesini ayakta tutan fil ayakların statik hesaplarında ya da Ay'a inen uzay aracının astronomik ölçümlerinde kullanılan cebir ve matematik bilgisinde tüm insanlığın az ya da çok katkısı bulunmaktadır.

Toplumlar, bilginin elde edilme sürecinde, kullandıkları ya da geliştirdikleri yöntem ve teknikler açısından karşılaştırılabilirler. Bilimsel bilgiyi önemseyerek öne çıkaran ve hayatın

problemlerinin çözümünde kullanan toplumlar, hayatla mücadelede daha etkin olduklarından, tarihin her döneminde başarılı olmuşlardır.

Bireysel düzeyde de benzer kuralın geçerli olduğu söylenebilir. İçinde bulunduğu ortama ilişkin doğru ve gerçekçi bilgiye sahip olan ve bu bilgiyi uygulayarak, karşılaştığı içsel ve dışsal problemlerle baş etmeyi başarabilen bireyler, daha mutlu, dengeli ve huzurlu olma imkânına kavuşacaklardır. Bu başarının altında yatan önemli sebeplerden biri ise, bireyin kendine yönelik **Güven, Saygı ve Cesaret** gibi duygu ve düşünceleridir. Bu kişilik özellikleri aynı zamanda bireyin ruh sağlığı açısından da iyilik haline (well-being) işaret etmektedir. Modern Batı Toplumu'nu değişik boyutlarıyla analiz eden E. Fromm (1955/1969), insan doğasına vurgu yaparak **Ruh Sağlığı** yerinde olan bireyi **Üretken, Yabancılaşmamış, Çevresiyle (Dünya) Sevgiye Dayalı İlişki Kurabilen, Gerçekliği Akli ile Objektif Olarak Kavrayabilen, Kendisini Biricik (Nevi Şahsına Münhasır) Gören** ve hemcinsleriyle birlik duygusuna sahip olan kimse olarak tanımlamaktadır. E. Fromm bu ruh halinin ancak, sağlıklı bir toplumda mümkün olabileceğini vurgulayarak sağlıklı bir toplumun, bireye, makul değerler çerçevesinde hareket edebilme serbestisi tanıyan, toplum hayatında sorumlu ve aktif bir katılımcı olabilmesine imkân veren bir yapıya sahip olması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu tespitten Birey-Toplum arasındaki bağın çok güçlü olduğu anlaşılmaktadır (s. 67-75).

Birey, kişilik ve karakter özelliklerini büyük ölçüde içine doğduğu toplumun kültürel yapısından alarak mensubu olduğu toplumun ve kültürün geçmiş ve gelecekteki başarı ve başarısızlıklarının da ortağı olur. Toplumun başarıları, onur ve sevinç kaynağı olarak, toplumsal maneviyatı güçlendirerek desteklerken, başarısızlık söylem ve algıları ise bireylerde ve toplumda **Karamsarlık, Ümitsizlik ve Yetersizlik** (aşağılık) gibi duyguların gelişerek yaygınlaşmasına yol açabilirler.

Günümüz dünyasında, toplumların başarıları ve gelişmişlik düzeylerinin değerlendirilmesi Bilim ve Teknoloji alanlarındaki kazanımları üzerinden yapılmaktadır. Bilginin güç olarak görüldüğü bir medeniyet algısına sahip toplumlar, kendi konumlarını ve güç değerlendirmelerini bilimsel ve teknolojik başarıları üzerinden yapma eğiliminde olduklarından, bilimsel başarılarının yegâne kaynağının kendilerine ait olduğu biçiminde bir yanılgıya düşebilmektedir.

Nitekim Prof. Dr. Fuat Sezgin, *Müslümanların İlimler Tarihindeki Yeri* başlıklı yazısında bilimsel gelişmelerin, birincisinin Kadim Grek aşaması ve ikincisinin ise Rönesans olarak anılan olaylarla başlayan Batı dünyası aşaması biçiminde ısrarla ileri sürüldüğünü ve bu algının değiştirilmesi yönündeki girişimlerin ise şiddetli bir muhalefetle karşılandığını ifade etmektedir. II asırlık Doğu araştırmalarının sonuçları İslam Medeniyetinin iki aşama arasında ancak köprü rolünü oynamaktan ibaret bir hizmet olduğu biçimindeki bir itirafa yol açabilmiştir (2009: 138-139) diyerek bu dirence dikkat çekmektedir.

Batının bu ideolojik yaklaşımının altında, toplumsal psikolojilerine hâkim olan Doğu Kültür ve toplumlarına yönelik “**etnosentrik**” bakış açısının yattığı söylenebilir.

Prof. Dr. Fuat Sezgin yapmış olduğu araştırmalar neticesinde bilimsel düşüncenin Müslümanlar arasında çok erken denebilecek bir dönemde, h. I. asırda, başladığı kanaatinde olduğunu ifade ederek bu durumu şöyle özetlemektedir:

“h. I. asrın ortalarından itibaren çeşitli çevrelerden, muhtelif kültürlerden ve birbirinden ayrı dillerden oluşmaya başlayan İslam toplumu, gerçekte daha önceleri birbirinden kopuk ve karşılıklı tesirleri hemen hemen yok denecek kadar az olan çeşitli ekol sahiplerinin birbirleriyle irtibat kurduğu ve fikirlerin birbirleriyle aşılandığı bir alan haline geldi. Aradaki ilişkiyi doğuran ve beşeri düşüncenin yeni bir çağının doğmasına vasıta olan İslam toplumunun ta kendisidir. İlk Müslüman yöneticilerin,

yabancı kültürlerin hamileri tarafından kendilerine yöneltilen etkiler karşısında ilgisiz davranmamış olduklarından asla şüphe etmemekteyiz. Bazılarına bu mülahazayı kabul etmek zor gelir. Çünkü onlara göre İslam'dan önceki Araplar son derece basit bir hayat yaşamaktaydılar; öyle ki, karşılaştıkları yeni durumlara uyum dahi sağlayamamaktaydılar!..." yaklaşımının gerçeği yansıtmadığını, aksi takdirde "Yunan kitaplarının tercüme edilmelerinden ve aynı konularda onlardan etkilenmelerden çok önceleri musiki, biyoloji, botanik gibi bazı bilim dallarının göstermiş olduğu şaşırtıcı gelişmenin sırrını da anlamamız zorlaşacaktır." tespitinde bulunmaktadır (Sezgin, 2009: 139-140).

Bilimsel faaliyetler ve bilgi üretme sürecinin önemli boyutlarına işaret eden Sezgin, Müslümanların başka milletlerin ilim ve bilgilerini alarak kullanmalarını ve geliştirmelerini mümkün kılan bir sebebi Franz Rosenthal'a atıfla ortaya koymaktadır:

"Yabancı kitapların Arapçaya çevrilmesinde gösterilen geniş gayretlerin açıklamasını yapabilmek için, pratik veya nazari olan faydacı sebep yeterli değildir. Daha doğrusu, bizatihi İslam dininin ilme karşı tutumunun bilinmesi gerekmektedir. Bu dinin tutumuyse sırf dini yaşantı için değil, ama bütün yönleriyle beşeri hayat için en büyük itici güç olmuştur. İlimlerin peşinde koşmada ve insanlığın ortak malı bilgilere ulaşmak için kapı açmaya en büyük sebep, işte İslam'ın bu yaklaşımı olmuştur. Ve şayet İslam dininin yaklaşımı böyle olmasaydı, tercüme faaliyeti sadece pratik hayat için zaruri olan şeylerle sınırlı kalacaktı (2009: 140-141)."

Bu tespitlere sosyal psikolojik perspektiften bakıldığında, bilgi üretiminde ve bilgiye ulaşmada Kültürlerarası temasın yanı sıra, ilme ve bilgiye yönelik bakış açısının da desteklediği tutumun önemli rolü yanında⁵ İslam Medeniyeti'nin, dolayısıyla Müslüman toplumların Kur'an merkezli dünya görüşlerinin, bu tutumun oluşmasındaki rolü inkâr edilemez.

En geniş ifadesiyle, Kur'an insandan, içinde bulunduğu çevrenin bütün boyutları ile doğru, gerçekçi ve sağlıklı iletişim kurmasını talep etmektedir.⁶ Ancak bu sayede insanın, kendisi, kâinat ve Allah ile ilişki kurabileceğini ifade eder. Bunun da yegâne yolu ve yöntemi, güvenilir ve geçerli bilgiye sahip olmaktan ve uygulamaktan geçmektedir.

Hem bireysel hem de toplumsal açıdan böyle bir tutumun gelişmesinde önemli bir fonksiyona sahip olan hususa işaret eden Sezgin; şu noktalara dikkat çekmektedir:

"Erken bir devirde başlayan ve şaşırtıcı bir biçimde alınan malzemenin özümsemesi (et-temessül) istikametinde gelişen bu yabancı bilgileri alma (el-ahz) hareketi, h. III. asrın ortalarından itibaren 'yaratıcılık ve orijinal şeyler meydana getirme (ibda)' merhalesinin başlamasına imkân verecektir. Hatta genel karakteri itibariyle 'dışardan almak ve içerde özümsemek' adını verdiğimiz bu merhale, İslam dünyasının bilginlerine Arap şiirinin ölçüsü ilmini (arûz) kurmak, nahiv ve lügat ilimlerini de geliştirmek imkanını sağlamıştır."

Ayrıca bu etkilenmeye felsefe, kelam, fıkıh usulü ile birlikte matematik ve astronomi gibi bilim ve ilim alanlarının da ilave edilebileceğini ifade etmektedir (Sezgin, 2009: 141).

⁵ "İlim", "Bilgi", "Hikmet" ve bilginin İslam Düşüncesindeki özelliklerine dair detaylı bilgi için bkz. Franz Rosenthal, Knowledge Triumphant: The Concept of Knowledge in Medieval Islam. 1970, Leiden: E. J Brill.

⁶ "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayakta, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anırlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. "Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, Seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru" derler. Âl-i İmran, 190-191, Kur'an'ı Kerim Meali, 2011, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.

O dönemde dahi bilim insanları arasında hâkim olan toplumsal psikolojiyi, hayata ve kendine bakış açısını ise şu ifadelerle ortaya koymaktadır:

“Yaratıcılık ve orijinal şeyler meydana getirme sürecinin başlamasının genel etkisini, Müslüman ilim adamlarının kendilerini ibdâ’yâ kadir olduklarını kavramalarında tasavvur edip gözlemlememiz mümkündür. Ayrıca onlar, kendilerini kendilerinden önceki Greklerin ulaşamadıkları şeylere ulaşmaya da muktedir görüyorlardı” (Sezgin, 2009: 142).

Bu tespitlerde ilim insanları nezdinde toplumun kendine güveninin, dolayısıyla maneviyatının / moralinin ne kadar yüksek olduğu görülmektedir.

Burada kanaatimizce kültürlerarası teması ve etkileşmeyi mümkün kılan bir hususa dikkat çekmek yerinde olacaktır. Bu husus ise, günümüzde önemini koruyan ve belki de sonsuza kadar koruyacak olan, insanın sahip olduğu **“karakter”** yapısıdır. Bireyin hayatla kurduğu ilişkilerinde ortaya çıkan her türlü eylem ve davranışına yön veren, aynı zamanda toplumla paylaşılan temel davranış kalıpları da diyebileceğimiz **“Toplumsal Karakter”** kavramı⁷, tarihte olup biten olaylara ilişkin cevap ararken de, birçok olgunun anlaşılmasına yardımcı olabilir.

Rahmetli Prof. Dr. Fuat Sezgin, İslam Medeniyetine mensup toplumların, Bilimler Tarihi’ndeki yerini, dünyaya göstermek ve kanıtlamak uğruna, hayatını vakfetmiş, bunu yaparken de kendi ifadesiyle, “gerçek zaruri zühtten nasibini” (Sezgin, 2002) alarak⁸ bayrağı, bizlere / gelecek nesillere emanet etmiştir. Fuat Sezgin’in Bilim insanı karakteri⁹ ile ilgili olarak Güldütuna şöyle bir tespitte bulunur:

“Fuat Sezgin Hoca her zaman gayet mütevazı, zahidane denebilecek bir hayatı tercih etti. Yaptığı işi ilahî bir vazife olarak kabul ediyor ve ele alıyordu. Hayatının her anı için Allah’a hesap verme şuuru ve duygusu ile yaşıyordu. Bu sebeple şahsını ve ihtiyaçlarını her zaman arka plana almayı şiar edinmişti. Fuat Sezgin Hocanın yaptıklarını ve eserlerini değerlendirirken bunların zemininde yatan maneviyatı ve hayat felsefesini anlamak ve görmek gerekmektedir (2019).”

Nitekim, Prof. Dr. Fuat Sezgin, İslam Bilimler ve Teknoloji Tarihi ile ilgili olarak yaptığı çalışmalar sonucunda ulaştığı bulgulardan hareketle ortaya koyduğu görüş ve kanaatleri ile bir bakıma “Bilim İnsanı”nın nasıl olması gerektiğine ilişkin bir profil çizmektedir. Şöyle ki, insanın, toplumun bir parçası olduğu gerçeğinden yola çıkarak, Sezgin, “Bilim İnsanı Profili”nin, adeta toplumsal karakterin bir aynası olduğunu ifade etmektedir. Batı bilim tarihçilerinin, Müslüman bilim insanlarının gerçekleştirdikleri işlere ilişkin tutum ve bakış açıları da bu profili görmek mümkündür.

⁷ Toplumsal karakter, kişilerarası ilişkilere bağlı olarak sürekli değişir. Yetişkin ve çocuklar veya önemli kişiler, katı kurallar karşısında değişebilir veya başkalarını değiştirebilirler. Bu gibi dışsal deneyimler, kendimiz ve başkasıyla olan içsel deneyimlerimizi de şekillendirir. E. Fromm’a göre toplumsal karakter; bilinçsiz, farkında olmadan ve hiçbir öğrenme sürecine bağlı olmadan gerçekleşir. Bu noktada, toplumda ortak olan bir bilinçaltından (social unconscious) söz edilebilir (İnternet-2).

⁸ “Gerçek bir züht. Yani dünyanın nimetlerinden feragat edebilmek! Ben belki daha iyi şartlarda yaşayabilirdim, ama otuz yıldan beri evimden çıkarken çantama sadece küçük bir ekmeğe parçası koyarak gidiyorum enstitüme. Enstitüme geldiğimde dolabımdan ufak bir peynir parçası veya bir yağsız reçel çıkarır, onunla öğle yemeğimi hallederim. Yani on dakikayı geçmiyor benim öğle yemeğim. İkincisi ise ‘sabrun cemil’... Tatlı sabır...” (Turan, 2008: 68).

⁹ Akademik rol model olarak Fuat Sezgin, dil öğrenmeye yatkınlığı, multi-disipliner bir bilim adamı olması, inandığını, kafasına koyduğunu yapmaya gayret eden, hayata küsmeyen, haksızlık karşısında duran, affedici, duyarlı ve şuurlu bir şahsiyettir (Kocabaş, 2019).

Sezgin, bu durumu, Müslüman âlimlerin ilme ve bilime yönelik tutum ve tavırlarını, Batılı meslektaşları ile mukayese ederek ortaya koymakta ve “Müslüman Âlim”¹⁰ portresini şu şekilde çizmektedir:

“Bir kere, h. V. asrın ortalarına kadar, Müslüman âlimler, kendilerini Kadim Greklerin öğrencileri gibi addederlerken, artık; ilimlerin diğer sahalarında da göz alıcı yeni neticeler elde ettikleri bu tarihten itibaren bu âlimler başarılarının devamından ötürü, başkalarını değil, kendilerini onların Müslüman hocaları saymaya başlamışlardır (Sezgin, 2009: 143).”

Bu tespitiyle Sezgin, Müslüman âlimlerin, maneviyatlarının / morallerinin de bir bakıma göstergesi olan **Kendine-Güven** duygularının ne kadar yüksek olduğuna dikkat çekmektedir.

Müslüman toplumlardaki / âlimlerdeki özgüven duygusunun nasıl inşa edildiğinin, Kur’an merkezli düşüncenin oluşturduğu karakter yapısını, aktif insan modelinin izlerini Muhammed İktbal’de de (ö. 1938) bulmak mümkündür. *İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Yapılandırılması* başlıklı kitabında Muhammed İktbal, Bilim ve Dinî Deneyim bölümüne: “İçinde Yaşadığımız Evrenin Niteliği Nedir? Genel Yapısı Nasıldır? Onun Yapısında Daimi Bir Unsurlu Mevcut Mudur? Evrenle Nasıl Bir İlişkimiz Vardır? Evrendeki Yerimiz Nedir? Davranış Tarzımız Ona Uygun Mudur?” gibi sorularla başlar.

İktbal, bu soruların Din, Felsefe ve üst düzey şiirin ortak soru(n)ları olduğunu ifade eder. Aslında bu sorular, bilimin de aslı konularıdır. Evrenin niteliğini ve yapısını sorgulayan bilim, ortaya koyduğu bilgi ile evrenin kapılarını aralayarak insanın acziyet duygularıyla baş etmesinde en yakın yardımcısı ve rehberi konumundadır.

İnsanın kimlik / karakter inşası sürecinde ilk olarak çözmesi gereken sorun, “Ben neyim?” sorusuna rasyonel ve makul bir cevap ile anlamlandırarak kozmos içindeki konumunu tanımlamaktır. Sürecin bu ilk aşaması, birey için “**Fiziksel Ekoloji**” olarak da değerlendirilebilir. Devamında birey karşılaşacağı “Sosyal”, “Kültürel” ve “Aşkın” (Transandantal, Müteâl) ekolojiler ile de sağlıklı, gerçekçi ve geçerli ilişkiler kurmak durumundadır (Holm, 2018: 48-53). Örneğin içine doğduğu toplumla gireceği ilişki ağı içinde kendini tanımlamak, mensubu olduğu kültürün kendisine aktardığı millî ve manevî değerlerin gereğini, gönüllülük esasına dayalı olarak, hakkıyla yerine getirmek ve sorumluluğunu idrak ederek Aşkın ve Müteal Varlık ile kuracağı yakın ve samimi ilişki, hayatın anlamını inşa etme çabası içerisinde olan insanlık için temel mesele olagelmıştır.

Bir anlamda insanın kainatla kuracağı karşılıklı ilişkide yol gösterici konumundaki Kur’an’ın söz konusu ilişkide merkeze koyduğu en temel olgu bilgidir. Bu vizyon ve anlayıştan hareketle inşa edilen İslam Medeniyeti’nin merkezî problemi bilginin üretimi kadar onun hayata uygulanarak toplumsal yaşamın, bir anlamda kalitesinin, yükseltilmesi olmuştur. Nitekim İktbal de “*Kur’an-ı Kerim ‘düşünce’den çok ‘amel’i vurgulayan bir kitaptır*” diyerek bu hususa dikkat çekmektedir (İktbal, 2019:13).

Toplumun dolayısıyla âlimlerin sahip oldukları sosyal karakterin önemli ve etkin bir boyutu olan “**güven duygusu**”nun sağladığı ortam sayesinde, elde edilen bilginin hayata geçirilmesine ve toplumsal maneviyatın inşa edilmesine, Fuat Sezgin de tespit ettiği şu tablo ile değinmektedir:

“Kanaatimce, ilimler tarihinde Müslüman ilim adamlarının ortaya çıkmaları çok önemli bir olaya sebep oldu. Bu da şu: İçinde Babililerden ve Greklerden miras kalan

¹⁰ Müslüman Aydın eserinde M. Watt, Müslüman Aydının vasıta olma, sistemleştirme, fikirlerin taşıyıcısı ve sezgici olma fonksiyonlarına değinir. W. M. Watt, Müslüman Aydın (Gazali Hakkında Bir Araştırma), Çev.: Hanifi Özcan, DEÜ Yayınları, İzmir-1989, ss. 1-2.

ve İslam'dan az önce bir şekilde gelişme göstermiş olan ilim merkezleri, karşılıklı olarak etkileme ve etkilenme imkânlarından son derece yoksun idi. Fakat çok geçmeden bu ilim merkezleri, İslam toplumunda, kendilerine karşılıklı olarak tesir etme imkânlarını bahşedecek olan yoğunlaştırıcı ve canlandırıcı unsuru bulacaktır (Sezgin, 2009: 144).

Bu gelişme, bilginin üretilmesi, paylaşılması ve yaygınlaştırılması için en önemli faktörlerin başında gelen sosyo-kültürel teması sağlayan zeminin oluşmasına imkân tanımıştır. Bu temas, Kültürler ve Toplumlararası birtakım önyargıların azalmasını sağlayarak, karşılıklı etkileşmeyi mümkün hale getirmiştir.¹¹

Prof. Dr. Fuat Sezgin, bu yaklaşımı şu sözlerle ifade etmektedir: “Müslümanlara gelince ta baştan beri yabancı ilimleri alma tavrı içinde olmaları, onları manevi hiçbir ızdırıp veya psikolojik kompleks ya da sıkıntı duymaksızın seleflerine karşı açık bir tavır içinde bulunmalarını sağlamıştır” (Sezgin, 2009: 145). Fuat Sezgin’in “**açıklık**” (sarahat) unsuru diye isimlendirdiği bu “**karakter**” özelliği aynı zamanda eleştiri (tenkit) kültürünün doğmasına ve gelişmesine de yardımcı olmuştur. Bilimsel gelişmeyi teşvik eden “sosyal karakter” yapısının olmazsa olmazı diyebileceğimiz “**eleştirel düşünce**”, ilimlerin gelişme imkanı bulduğu İslam toplumunun “sosyal karakterinde önemli bir yere sahipti.” Aynı zamanda “**tenkit ahlakı**” diyebileceğimiz bir davranış biçimi de doğmuştu.

“Müslüman ilim adamlarının, seleflerindeki ilmi motivasyonu apaçık ve doğru olarak anlamaya yönelmiş prensipleri pek çok esasa dayanmaktaydı. Bir kere sonraki nesil (halef), bazı yanılma ve hatalara düşmüş olmaları, onlar katındaki değerlerini hiç eksiltmeksizin geçmiş nesli (selef) sığaya çekebilmekteydi... Müslüman ilim adamlarının inancına göre, ilmi derecesi ne olursa olsun hatadan masum, yanılmalardan münezzehe hiçbir ilim adamı mevcut değildir... İşte bu prensipler Müslümanlarda tenkitin ahlaki, karakterli esaslarını iyice kökleştirmiş, onları tenkiti faydalı ve verimli bir hale getirmeye sevk etmiştir” (Sezgin, 2009: 146).

Fuat Sezgin’in tasvir ettiği toplum yapısı, Müslümanların öngördüğü insan modelinin, “**açık sistem**” anlayışına dayandırıldığı ve içselleştirildiği anlaşılmaktadır.

Bu stratejiye göre, insanın çevresiyle kurduğu ilişkilerin, **transaksyonel** (transaction) bir nitelik taşıdığı varsayılarak, uyarıcılara re-aksiyonda bulunan pasif bir varlık olmaktan, aktif bir faile dönüştüğü varsayılmaktadır. Bu itibarla çevreyle kurulan ilişkilerde bireyin inisiyatif sahibi olması önemli rol oynamaktadır. Bu bakış açısının, önemli boyutlarından birisi de “**amaçlılık**” (purposive) ilkesidir. Müslüman ilim insanlarının bilimsel faaliyetlerinde bu “amaçlılık” ve “**inisiyatif**” kullanma temayüllerine ilişkin veriyi Fuat Sezgin’in şu tespitlerinde görmek mümkündür:

“...bize ancak onların, ilmi faaliyetlerinin her safhasında güven ve sevinçle dolup taştıklarını, kullanmış oldukları alet edevatın mükemmelliği sayesinde araştırmalarında başarıya ulaştıklarını ve çalışmalarından duydukları sanatsal zevki tasavvur etmek düşmektedir. Müslüman ilim adamlarının tabiatı gözlemleriyle astronomik müşahedeleri ve bunları sürdürmeleriyle gösterdikleri titiz ve kendilerinin icat ettikleri alet edevatlarıyla cihanın karşısına, seleflerine nispetle çeşitli ilim dallarında yeni bir dönemin temsilcileri olarak çıktıkları, araştırmacılara çoğu kez gizli kalmaz” (Sezgin, 2009: 148).

¹¹ Bkz. G. W. Allport, (1954), The Nature of Prejudice, USA.

Fuat Sezgin, Müslüman âlimlerin, başlangıçta bilimsel faaliyetlerindeki gösterdikleri başarıda, amaçlılık ve inisiyatif sahibi olma gibi karakteristik yapılarının önemli rol oynadığına ilişkin görüşünü: “... onların başkalarından kendilerine ulaşan malumatı parlatmakla yetinmeyip aksine onlardan büyük bir kısmını da kurmuş oldukları gerçeğidir...” diyerek temellendirmektedir (Sezgin, 2009: 149).

Fuat Sezgin, kendi deyimiyle, 61 yıllık zaman zarfında, İslam Kültür Dünyasının bilimler tarihindeki yeri nedir? İslam Medeniyetinin donuklaşmasının ardında yatan sebepler nelerdir? İslam dünyasındaki bilimlerin böyle bir yüksek düzeye ulaşmış olmasıyla bağdaşmayacak bugünkü geriliği nasıl açıklarsınız? gibi sorulara cevaplar aramakla meşgul olmuştur. Bu arayışlar çerçevesinde Fuat Sezgin, Arap İslam Bilimler Tarihindeki durağanlığın temel sebeplerini şöyle sıralar:

1. İslam'ın erken döneminde Araplar, manevi uyanış havasına ve zaferlerden doğan güvenlerine paralel olarak güçlü bir bilgi susamışlığı içinde öğrenmeye karşı tutkulu ve yabancı unsurları almaya hazır haldeydiler.
2. Bu şuuru yansıtan yeni dinsel bakış, bilimlere engellemediği gibi üstelik teşvik etti.
3. Emevi, Abbasi hanedanları ve diğer devlet adamları bilim dallarını birçok yönden desteklediler.
4. Diğer dinlerin kültür taşıyıcılarına karşı, fetih sonrasında bile, Müslümanlar tarafından iyi davranıldı, değer verildi ve onların yeni topluma katılması sağlandı.
5. Daha 1. yüzyıldan itibaren İslam toplumunda, Avrupa'nın Ortaçağda ve sonrasında malumu olmayan, eşi görülmedik, verimli bir öğretmen-öğrenci ilişkisi gelişti. Öğrenciler sadece kitaplardan değil, doğrudan doğruya hocalar tarafından verilen dersler yoluyla bilgiler edindiler. Bu, öğrenme eylemini kolaylaştırdı ve güvenilir bilginin garantisi oldu.
6. Doğa bilimleri ve felsefe, filoloji ve edebiyat başlangıçtan beri, teolojik değil, dünyevi bir anlayışla yapıldı. Bilimlerle uğraşmak sadece din adamları sınıfının imtiyazı değildi, bütün meslek gruplarına açıktı. Bu yüzdendir ki biyografik ve bibliyografik eserlerde Arap-İslam kültür dairesinin çoğu bilim adamının baş adları meslek nitelemeleridir, terzi, ekmekçi, marangoz, demirci, deve sürücüsü ve saatçi gibi.
7. Daha 1./7. yüzyılda camilerde umuma açık ders faaliyeti başladı. 2./8. yüzyılda önemli filologlar, edebiyatçılar ve tarihçiler büyük camilerde kendi eğitim kursülerine sahiptiler. Bu eğitim-öğretimde derslerin ve tartışmaların nasıl olduğuna ilişkin bize ulaşan haberler yüksek bir akademik stile tanıklık etmektedirler. Bu büyük camiler, 5./11. yüzyılda devlet üniversiteleri kurulana kadar kendiliklerinden ilk üniversitelere dönüştüler.
8. Arap yazısının karakteri, Arapçanın kolay ve hızlı yazılmasına imkan tanıyordu ve böylelikle kitaplar çok geniş bir yayılma alanı bulabildi.
9. Hızlı ve köklü bir şekilde gelişen filoloji, bilginlere eserlerinin redaksiyonu ve yabancı dillerle olan ilişkileri için sağlam bir temel sağladı.
10. Yabancı terminolojilerin alınması ve benimsenmesi, tam tanımlama ve bilimsel kesinlik için bakış açısını keskinleştirdi, kendine özgü Arapça terminolojinin ve bilimsel dillerin oluşturulmasına götürdü.
11. Yazılı aktarım, önce hicretin ilk yüzyılından beri ilerletilen geleneksel papirüs endüstrisi ile daha sonra ise Çin'den alınan ve İslam dünyasında yazı malzemesi olarak geniş bir yaygınlık kazanan kağıdın üretimi için imalathaneler kurulmasıyla da ciddi biçimde desteklendi.
12. 4./10. yüzyılda daha iyi ve daha uzun süre kalıcı mürekkebin, bir tür karışım olan isden mamul demir palamutu mürekkebinin (formülü: demir sülfatı, meşe palamutu ekstresi, gummi arabicum / Arap zamkı ve su) geliştirilmesi siyah koyu bir yazıyı

mümkün kıldı. Böylece yazıların zaman içerisinde solmadan veya kahverengileşmeden daha uzun süreli kalıcılığı sağlandı.

Arap-İslam kültüründe bilimlerin hızlı, geniş ve köklü gelişimi üzerinde tüm bu faktörler hep birlikte rol oynamış ve uzunca bir süre etkili olmuşlardır. Sık sık genelde dinin özelde ise ortodoksinin, teolojinin veya tasavvufun bilime zarar verici etkisinden bahsetmek haksız bir tutumdur (Sezgin, 2008: 169-170).

Fuat Sezgin, Müslümanların ilimler tarihindeki yerini sağlamlaştıran hususun ise, “*sadece Garp dünyasıyla karşılaşmak olmadığını, bu büyük tesirin, m. IX. asırda başlayıp birkaç asır devam eden, bilgileri alma ve bunların özümsemesi*” olduğunu ifade ederek ortaya koymaktadır. Tam da bu bağlamda psikolojik bakış açısı bize bu sürecin sadece bilgiyi alma ve bu bilgiyi özümseme faaliyetinden ibaret olmadığını, sözü edilen dönemde, Müslüman alimlerin öğrenme ve bilgi üretme etkinlikleri için çeşitli, Piaget’in uyumsama ve dengeleme olarak isimlendirdiği, süreç ve stratejileri de etkin olarak kullandıklarını göstermektedir (Piaget, 1952, 1958: 10-12).

Ayrıca İslam Medeniyeti’nin ortaya koyduğu bilim dallarına yönelik tutum ve tavrın şekillenmesinde Batının bilgiye ulaşma sürecinde ortaya çıkan farklılıkların da rol oynadığına atıfla Sezgin, şu tespitleri yapmaktadır: *Ona göre,*

“Latinlerin bilgiye ulaşma ve kullanma biçimleri Müslümanlardan farklı gerçekleşmiştir. Müslümanlar, bilgiye İslam dinine giren ya da yabancı kültürlerle mensup ve o kültürün bilgisini taşıyan ancak kendi vatandaşları olan kimseler vasıtasıyla ulaşırken Latinler ise, bilgi yanında birçok kurumsal yapıyı “kendilerinin siyasi ve dini hasımları olan kimselerden almak zorunda kalmışlardı...” Şüphesiz ki onlar, kendilerinden ilim almış oldukları kimselere karşı düşmanlık ve kin duyuyorlardı. İşte bu bilgi “alma” (el-ahz) amelîyesi üzerine birtakım psikolojik kapalılıklar olarak yansdı” (Sezgin, 2009: 149).

Fuat Sezgin, bu psikolojinin, Batı dünyasındaki bilgi akışı üzerinde ciddi sonuçlar doğurduğuna işaret etmektedir. İslam Medeniyetinin ortaya koyduğu bilim ve teknoloji alanındaki başarılarına karşı, günümüzde nispeten iyileşmekle birlikte, Batının olumsuz tavrının kökleri, 13. yy’dan başlayarak zaman zaman şiddetini arttırarak son yüzyıla kadar devam eder (Sezgin, 2016a), bu toplumsal psikoloji ile ilişkilendirilebilir. Şöyle ki, Batıda yaygın olan bu tutum ve tavrın analiz edilmesi, Batıda uzun asırlardır Müslümanlar ve onların ilimlerine karşı hâkim olan düşmanlık ruhunun boyutlarını anlamada yatmaktadır (Sezgin, 2009: 151-152).¹²

İslam Medeniyetinin Bilim Tarihinde hak ettiği yeri alamamasında, bir anlamda haset de diyebileceğimiz, söz konusu düşmanlık duygusunun etkili olduğu inkar edilemez bir gerçektir. Günümüzde de nükseden bu düşmanlık ve haset duygularının “**İslamofobi**” olarak vücut bulduğu söylenebilir. Batı, kendi açısından Bilimler Tarihi’ndeki yerini belirlerken, şu görüşe dayanmaktadır: “Miladi XI. asırdan itibaren gözlenen bütün ilmi sonuçlar, Grek ilimleri araştırmalarının bir uyanışı sayılır. Bunların sonucunda ise “**Rönesans**” kavramı ortaya çıkar!?” (Sezgin, 2009: 152).

Batının bu yaklaşımının aksine, insanlık tarihinde hiç bir düşünce, akım veya medeniyet yoktur ki, bir değerinden az ya da çok etkilenmemiş olsun (Runciman, 1958). Yunan düşüncesi

¹² Fuat Sezgin’in biyografisinden hareketle ilim hayatında karşı karşıya kaldığı çift yönlü tutum ve tavırlardan örneklerle mesele daha iyi anlaşılabilir: Alman Cumhurbaşkanı Richard von Weizsacker, Fuat Sezgin’e yazdığı mektupta şöyle der: “Siz Avrupa’nın, İslam dünyasına ne kadar ruhsuz olduğunu ispat ettiniz, sizi tebrik ederim.”; “insanlar, bazen beni sevmediklerinden dolayı, bazen Türkü sevmediklerinden dolayı ya da İslam’ı sevmediklerinden dolayı kafi derecede bunu (eserlerini kastederek) dünyaya tanıtmak istemiyorlar. Bazıları da cesaret edemiyor.”; “Avrupalıların bazıları bir Türk yazıyor diye memnun değiller. Muhakkak. Ama o kitaplardan da ayrı kalamıyorlar.”; Alman komisyon başkanı: “Doğudan bazı palavracı insanlar gelir, kitaplarında birçok şeyler yazar, biz şunu yapıyoruz diyerekten, bunlardan bir şey çıkmaz.” (Sezgin, 2016b).

önceki Mezopotamya ve Mısır Medeniyetleri gibi kadim kültür ve medeniyetlerden etkilendiği gibi, İslam Medeniyeti de diğer medeniyetlerden etkilenmiştir. Fakat sırf bu etkilenmeyi dikkate alarak İslam Medeniyetinin kaynağının sadece Yunan düşüncesi olduğunu söylemek rasyonel bir tutum değildir. Bu arada, herhangi bir etkileşim olmaksızın da aynı zaman diliminde veya bir başka zaman diliminde, hatta farklı bir coğrafyada yaşayan bir insanın ortaya koyduğu veya geliştirdiği bir düşünceyi bir başka kişi de ortaya koyabilir. İslam Düşüncesinin Batı Medeniyetine olan temel etkisi ise, Yahudi-Hristiyan kültürüne kazandırdığı **rasyonellik**, **bireysellik** ve **bilimselliktir** (Bayraktar, 2004).

Özellikle sanayi devrimi ve sonrasında Batıda, Bilim ve Teknolojide yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin dünya genelinde kültürlerarası etkileri, üçüncü dünya veya ekonomik açıdan gelişmekte olan ülkeler üzerinde, sosyo-kültürel üretkenlik, sağlık, eğitim, modern hayat, kişi başına düşen gelir ve özellikle sanayi devrimi ile bilim ve teknolojideki geri kalmışlıktan kaynaklanan bir yetersizlik (aşâğılık) duygusunun (Ökten & Sayar, 2019: 43) gelişmesine yol açtığı söylenebilir. Fuat Sezgin'e göre Türkiye'nin en büyük meselesi aşâğılık duygusundan bir an evvel kurtulmak ve Türk milletini yaratıcı bir karaktere dönüştürmek gerekir. Bilimler Tarihi'nin vazifesi de benim de vazifem budur (İnternet-2).

Nitekim, Prof. Dr. Fuat Sezgin'in hayatı incelendiğinde, ilim yolculuğunda kendisine şöyle bir hedef tespit etmiştir: “Müslümanlar, ilimler tarihindeki muazzam yerlerini bilmedikleri için veya yanlış bildikleri için; Avrupalılar karşısında büyük bir aşâğılık duygusu içindeler. Benim amacım, onlara Atalarının ilimler tarihindeki muazzam yerlerini göstermek ve öğretmektir.”¹³ Ona göre “İslam Medeniyetinin büyüklüğünü kendi insanımıza anlatmak, Batılılara anlatmaktan daha zordur.” 7. asırdan 15. asra kadar özellikle Endülüs'te, Sicilya'da ilimler tarihine büyük katkılarda bulunan çalışmalar yapılmıştır. Bunların ve diğer merkezlerde ortaya konulan teknik ve ilmi eserlerin özellikle Müslümanlara gösterilmesi gerekiyordu (Taşpınar, 2018).

Fuat Sezgin Bilim Tarihi çalışmaları ile hem Müslüman hem de Batı dünyasını çok iyi bilen, tecrübe eden bir bilim insanı olarak, her iki toplumun bilimle ilişkisini ve psikolojik durumunu şöyle ifade etmektedir:

O günden bugüne tam 61 yıl geçti. Bazı küçük sarsıntılar bir tarafa, bu geçen zaman zarfında sadece bir gerçeği öğrenmenin pesinde koştum: *İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki yeri nedir?* Daha genç kuşakların eğitim sisteminde Türkiye okullarında bizim kuşaklarımızdan Müslümanların bilimler tarihindeki yeri ile ilgili olumlu veya olumsuz neler öğrendiklerini bilemiyorum. Ama bu hususta gözden kaçmayan bir gerçek var ki, o da genellikle Müslümanlar, bu arada Türkler, İslâm Kültür Dünyası'nın bilimler tarihindeki yerini ya çok az biliyorlar, ya da hiç bilmiyorlar veya elan bu kültür dünyasına karşı çok yanlış görüşler taşıyor. Batı dünyasının bugünkü üstün durumu birçok Müslüman'da özellikle Türklerde adeta bir (aşâğılık) ezilmişlik duygusu uyandırıyor. Ortada gözden kaçmayacak bir gerçek var ki, o da birçok Türk Aydın'ı, Batı dünyasına ulaşabilmenin çaresini Türk topluluğunu dinden kurtarmakta buluyor. Fuat Sezgin'in bulduğu çare ise, ilim hayatı boyunca İslam uygarlığını tanımanın ve tanıtmanın Batı Medeniyetine ulaşma hedefinde en sağlam, hatta tek yol olduğudur. Zira Yunan, Mısır, Babil uygarlıklarında olduğu gibi Batı uygarlığı İslam uygarlığının bir devamıdır ve Bilimler Tarihi bir bütündür (Sezgin, 2004).

İslam Bilimler Tarihi çalışmalarıyla ortaya konan Müslüman bilginlere ait yeni bilgi ve icatların, günümüz Müslüman bireyin kimliğinin oluşumunda, kendilik saygısının gelişiminde, çalışma azminin ve toplumsal maneviyatının güçlenmesinde önemli bir yere ve role sahip olduğu

¹³ Prof. Dr. Ersan Aslan, Fuat Sezgin'i Anlamak: Bilimsel Mirasımız; Gelecek Tahayyülümüz, Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslam Medeniyetinde Bilim ve Teknik Sempozyumu, DEÜ, 24-26 Ekim 2019, İzmir.

doğru bir tespit olacaktır. Zira günümüz Müslümanlarının İslam Medeniyetini yeniden inşa edebilmesi için bir uyanışa, kendi tarihine, kültürüne ve medeniyetine dair güven tazelenmesine ihtiyaçları vardır (Şahin, 2019: 108). Yakın bir geçmişte *Bilginin İslamileştirilmesi* olarak da isimlendirilen çabaları, bu doğrultuda, “Öteki” / Batı karşısında varolma ya da Müslüman bilincin kendini gerçekleştirme arayışları olarak değerlendirebiliriz. Ancak Müslüman toplumların içine düştükleri bunalımdan çıkma çabalarının uzun süre devam etmediği de bir gerçektir (Faruki, 2012).

Bu çabanın sürdürülememesine ilişkin, bilginin İslamileştirilmesi çalışmalarının konusu olmakla birlikte doğru teşhisin konulamayışı, çağa uyum sağlamada yaşanan metod problemi, dinsel bilgi ile bilimsel bilginin değerine ilişkin tartışmalar, Müslüman toplumun modern bilim ve teknolojinin getirilerine adaptasyon sorunları ve Müslüman bireyin fiziksel, sosyal, kültürel ve aşkın ekolojilerle ilişkisinde yaşadığı sorunlar nedenler arasında zikredilebilir.

Prof. Dr. Fuat Sezgin’in Biyografisi incelendiğinde,¹⁴ ilmi ve velut kişiliğinin, çalışma azminin altında yatan motivasyonun ipuçlarını bulabiliriz. Onun yaşadığı tecrübeler, tespit edebildiğimiz kadarıyla, ilim yolculuğunda hem sınırlılıkları hem de fırsatları beraberinde getirmiştir. Fuat Sezgin’in ilim hayatı, çağdaş Müslümanın içinde yer aldığı ekolojilerle ilişkisinin ve rolünün nasıl olması gerektiğini hatırlatan bir “**kişisel tarih**”tir. Bu anlamda Prof. Dr. Fuat Sezgin Bilim Tarihi Çalışmaları ile Müslümanların geçmişlerini hatırlamaları, özgüvenlerini tekrar kazanabilmeleri, bir medeniyet tasavvuru oluşturabilmeleri (Şahin, 2019: 108) ve toplumsal maneviyatın inşası noktasında önemli bir işleve sahiptir.

İlim yolculuğunda Sezgin, ‘Batı Uygarlığı İslam Uygarlığının bir devamıdır’, ‘Batı, İslam Medeniyetinin bir çocuğudur’, ‘İlimler Tarihi yeniden yazılmalıdır’ şeklindeki iddiaların aydınlatılmasına büyük bir katkı sağlarken (İnternet-3), bizzat kendi ilim yolculuğunun başlangıcına dair şu tespitleri yapmaktadır:

“1943 yılında İstanbul Üniversitesi’nde şarkiyat tahsiline başladığımda, dünyanın, geçmişte ve bugün için en büyük şarkiyatçısı olarak tanınan Hellmut Ritter’in öğrencisi olmak şans ve nimetine kavuştum. O bana, fazla tembel bir öğrenci olmadığımı inanınca, doğal bilimlerle, özellikle matematik ile ilgilenmemi, modern matematiğin temelinde İslam bilginlerinin kitaplarının bulunduğunu söyledi; misal olarak Harezmi, İbn Yûnus, İbnu'l-Heyssem ve Bîrûnî'nin adını andı. Onların Batı dünyasında tanınan en büyük bilginler seviyesinde olduğunu söyledi. O gün eve gittim. Çok zor, uykusuz bir gece geçirdim. Bir taraftan genç hafızamda eve götürdüğüm dört addan başka çok şey bilmek aşkı, öbür taraftan, ilkokula başladığım ilk haftalarda süslü püslü hanım öğretmenimden duyduğum söz: “İslam bilginlerinin dünyanın bir öküzin boynuzu üzerine oturduğuna inandıkları.” Sabahın olmasını, hocama çok çok şeyler sorma saadetine kavuşma ânını sabırsızlıkla bekledim.”

Prof. Dr. Fuat Sezgin’in kendi anlatımıyla çocukluğunda yaşadığı bu olay, sağlıklı bir kişilik ve düşünce gelişimi için zorunlu olan ve yaşamın ilk yıllarında açığa çıkarılması gereken **İdeal İmge** ve düşünce üretme kapasitesini / yetisini dumura uğratmış ve yıllar boyu sürecek bir yetersizlik / aşağılık duygusunun fitilini ateşlemiştir (Eigen, 1982). Fuat Sezgin’in Prof. Dr. H. Ritter’le tanışmasıyla birlikte bu yeti yeniden açığa çıkmıştır. Çocukluğunda bir kadının yaktığı bu

¹⁴ Sadık Kocabaş, Ömrünü İlme Vakfetmiş Bir Alim: Mehmet Fuat Sezgin, AKÜSBD, Cilt: 21, Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı, Kasım-2019: 80-93; Prof. Dr. Fuat Sezgin’in Ankara İlahiyat Yılları, Prof. Dr. Tayyip Okıç’ın Dogmatik İlimler Kürsüsünün ilk asistanı olması, İstanbul XXII. Müsteşirler Kongresinde görevlendirilmesi, Kahire günleri, İstanbul Edebiyat Fakültesi’ne geri dönmesine dair resmi belgelerle detaylı bilgi için bkz. Ali Dere, Mehmet Fuat Sezgin Hoca’nın Ankara İlahiyat Yılları: Sezgin ve Fakültenin Müşterek Tarihinden Bir Kesit, AÜİFD, 59: 2, (2018), 221-250; Erzurum yılları, H. Ritter’le karşılaşması, İstanbul ve Almanya yılları için bkz. Amerika’nın Keşfinde Müslümanlar, Prof. Dr. Fuat Sezgin, 2016, SDÜ Yayınları; Bilimler Tarihçisi Fuat Sezgin, Konuşan: Sefer Turan, Timaş Yayınları, 2010, İstanbul.

yetiye bir başka bilge kadının da / anima (eşi Dr. Ursula Sezgin) konsolide / pekiştirdiğini ettiğini biyografisinden anlıyoruz (Sezgin 2016b).

Fuat Sezginin temel amacı “İslam topluluğuna mensup insanlara, özellikle Türklere, ister dindar, ister dinsiz olsunlar, İslam bilimlerinin gerçeğini tanıtmak onları benlik duygularını hırpalayan yanlış yargılardan onları kurtarmak ve ferdin yaratıcılığına karşı olan inancı onlara kazandırmaktır” (Sezgin, 2004; 2019). Böylece Fuat Sezgin, toplumsal maneviyatın gelişmesine ve korunmasına katkı sağlamayı yaşam felsefesinin temel değerlerinden biri olarak seçmiş ve hayatıyla da bunu örneklendirmiştir.

Ayrıca Fuat Sezgin, “benim için bilimler tarihi bir bütündür” diyerek, bilim tarihi çalışmalarının görevi ve fonksiyonu bu bütünü oluşturan parçaların gerçekle uyumlu bir şekilde sübjektif yaklaşımlardan ve önyargılardan arınmış tam bir objektiflik içerisinde değerlendirilmesi ve tanıtılmasıdır (Sezgin, 2004).¹⁵

Sonuç olarak Fuat Sezgin İslam Medeniyeti'nin geri kalmasının sebeplerini değerlendirirken günümüz Batı Bilimlerinin, İslam Medeniyetinin ciddi katkılar yaparak gelişmesine öncülük ettiği bilimlerin bir devamı olduğuna ilişkin görüşünü, birçok Alman meslektaşına ve kurmuş olduğu Enstitüdeki Müzeyi ziyaret eden misafirlere ilettiğinde, bu görüşünü yadırgamadıklarını ifade ederek, kendisine sadece şu soruyu sorduklarını dile getirir. Söz konusu soru: “İslam dünyasındaki bilimlerin böyle bir yüksek düzeye ulaşmış olması ile bağdaşmayacak bugünkü geriliği nasıl açıklarsınız?” biçimindedir. Bir başka konferansında kendisine binlerce kez sorduğu ve artık geldiği noktada bu soruya ilişkin bir cevabının bulunduğunu şu sözlerle açıklar: “1952 senesinde Frankfurt'ta “İslam İlimlerinin Durmasının Sebepleri” adlı düzenlenen bir sempozyuma davet edilen dünyaca tanınmış oryantalistlerin kendi uzmanlıkları çerçevesinde, geri kalmışlığın nedenlerini açıkladıklarını ifade ettikten sonra özellikle oryantalistlerin dini taassup yüzünden ilerlemenin durduğu biçimindeki iddialarını, dini taassubun hemen her devirde bulunduğu gerçeğinden hareketle, tutarsız bularak reddetmiştir. Buna mukabil Fuat Sezgin'in bu soruya ilişkin ortaya koyduğu cevap ise, Moğol saldırıları, İspanya'nın kaybedilmesi, Berberi Ayaklanmaları gibi sosyal-politik-kültürel faktörler yanında çizim becerilerinin yeterince gelişmemesinin¹⁶ İslam Dünyasının moralinin bozulmasına, keyfinin kaçmasına ve kısaca maneviyatının zayıflamasına yol açtığı söylenebilir (Fuat Sezgin, 2002; akt.: Korkut, 2002).

Fuat Sezgin'in hocası Helmut Ritter'den naklettiğine göre 15. asırda Müslümanlar, o güne kadar ortaya konan ilmi eserler ve bu eserleri yazan üstatların büyüüne ve bunların sözlerinin üstüne söz söylenemeyeceği kanaatine kapılmışlardır. Bundan sonra ise bu eserleri tekrar etmek ve açıklamak üzere şerhler ve haşiyeler dönemi başlamıştır. Müslümanların yeniliklere kapanmaları Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir (Taşpınar, 2018).

Türk-Müslüman aydınlarının, bazı Oryantalistlerin “*Müslümanların zihinsel yapılarının Bilim ve Felsefe yapmaya yatkın olmadığı*”na ilişkin iddialarına cevap verme, açıklık getirme çabası içinde olduklarını ve zaman zaman da bu yönde eserler ortaya koyduklarını görüyoruz (Çubukçu, 1989: 1). Türk-İslam Kültür ve Medeniyetinin, Batı Medeniyetinin gelişimine yaptığı katkıları açıklığa kavuşturma çabası, hakikatin tespit edilmesinin yanı sıra, Müslüman Toplum için, bilimsel bir faaliyetin veya tarihe kayıt düşmenin de ötesinde bir anlam derinliğine sahiptir. Şöyle ki; Doğu-

¹⁵ Önyargı olgusuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Mustafa Ulu, Sosyal Psikoloji Bağlamında Önyargı ve Din, Çamlıca Yayınları, 2019-İstanbul.

¹⁶ İslam ve Tasvir (çizim) ilişkisi ile ilgili yorumlar, “İslami İkonoklazma Tezi”ne dayanmaktadır. Müslümanların tasvire yönelik tutum ve davranışlarıyla ilgilenen bütün yaklaşımlar, ya tarihsel pratikteki kökenlerini hiç dikkate almadan ortada bir “İslami İkonoklazma” olduğunu iddia etmekte, ya da bu ilişkiyi açıklamak için yine İslami İkonoklazma Tezi'nin argümanlarını kullanmaktadır. İslami İkonoklazma Tezi denilen bu bütünsel söylem kişisel bir tercihten veya bilgi eksikliğinden değil, İslami İkonoklazma Tezi'nin Avrupamerkezci inşasından kaynaklanmaktadır (Yılmaz, 2017: 98). Detaylı bilgi için bkz. Nuh Yılmaz, İslam'da Resim Yasağı Söylemi, 2017, Doğan Kitap, İstanbul.

Batı, Bilim-Din, Gelişmiş-Az gelişmiş, Haçlı-Müslüman gibi çatışmaların çözümünde bu anlam derinliği, Toplumsal Maneviyatı güçlendirerek insanlar / gruplararası ilişkilerde bilinçli bir tutumun gelişmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca, az gelişmişlik-yetersizlik duygusunun yol açtığı Toplumsal psikolojiyle baş etmede çağdaş Müslüman / Birey ve Toplumların özgüven duygularının gelişmesinde bu çaba önemli bir işleve sahiptir.

Gelişmekte olan Müslüman toplumların Çağdaş Medeniyetler Seviyesine ulaşabilmeleri için, bir yönüyle **Anlam Arayışı** olarak da nitelenebilecek **“İslam Bilim ve Teknik Çalışmaları,”** bu süreçte ihtiyaç duyulan **Sosyal Motivasyonun** sağlanmasına ciddi ve olumlu katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla var olan insan kaynağının derinliklerinde saklı olan çalışma azmi ve arzusu hayat bulup, ortak insanlık mirasına dönüşme imkanına kavuşacaktır. Sosyal motivasyonun kaynaklarından biri olarak toplumsal maneviyyatın gelişmesinde ve korunmasında en önemli kurumun eğitim olduğu gerçeğinden hareketle bu süreçte üniversitelerin rolü inkar edilemez. Bu sebeple üniversitelerin, ilgili birimlerinin çağımızın ihtiyaç duyduğu bilim insanı modeline uygun bireyler yetiştirme misyonunu hayata geçirme noktasında, stratejilerini ve azmini güncelleştirmeleri günümüzde daha çok kendini hissettirmektedir.

Prof. Dr. Fuat Sezgin, bir konferansında, meselenin çözümüne ilişkin olarak önerdiği hususları şu cümlelerle özetlemektedir: *“Sözlerimi bitirmek üzere olduğum su sırada birçok insanı düşündüren sorunun çoğunuzu da kuşkuya düşürdüğünü sanıyorum, o da İslam kültür dünyasının neden durakladığı ve gerilediği problemi. Bu soruyu altmış yıllık çalışmam sırasında sık sık kendime yönelttim; son zamanlarda gönlü kandıran bir cevaba yaklaştığımı sanıyorum. Bunu biraz evvel sözünü ettiğim İslam’da Bilim ve Teknoloji’nin giriş cildinde ele aldım. Karşınızda şunu söylemekle yetineceğim: Bütün geçmiş büyük uygarlıklarda olduğu gibi İslam uygarlığı da politik, jeopolitik ve iktisadi koşullarla 16. yy’dan itibaren bir yıpranma çağı içine girdi. Uygarlık bayrağını taşıyacak ardılı kendisi geliştirmişti: Simdi o uygarlığın bugünkü ve yarınki kuşakları bu ardılın başarısı önünde aşağılık ve yabancılık duygusuna düşmeden ondan süratle öğrenmek, ona ulaşmak gerçeğiyle karşı karşıya bulunuyor.”* (Sezgin, 2004).

Kaynakça

- Allport, G. W. (1954), The Nature of Prejudice, USA.
- Bayraktar, M. (2004), İslam Düşüncesi: Etkilenmesi ve Etkisi, İSLAMİYAT Dergisi, 7 (2), ss. 21-42.
- Çubukçu, İ. A. (1989), Türk-İslam Düşünürleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Dere, A. (2018), Mehmet Fuat Sezgin Hoca’nın Ankara İlahiyat Yılları: Sezgin ve Fakültenin Müşterek Tarihinden Bir Kesit, AÜİFD, 59(2), ss. 221-250.
- Eigen, M. (1982). Creativity, Instinctual Fantasy and Ideal Images. Psychoanalytic Review. 69: 317-339.
- el-Faruki, İ. R. (2012), Bilginin İslamileştirilmesi, Çev.: F. Kuru, Risale Yayınları, İstanbul.
- Güldütuna, Ş. (2019), Fuat Sezgin Hoca ile 38 Yıl, 1. Uluslararası Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Sempozyumu, 13-15 Haziran 2019, İstanbul.
- Holm, N. G. (2018), Din Psikolojisine Giriş, Çev.: A. Bahadır, İnsan Yayınları, İstanbul.
- İkbal, M. (2018), İslam’da Dinî Düşüncenin Yeniden Yapılandırılması, Çev.: Celal Soydan, Hece Yayınları, Ankara.
- Klein, M. (1928). The Early Stages of The Oedipus Conflict. Reprinted in Love, Guilt and Reparation and Other Works 1921-1945: The Writings of Melanie Klein (Vol. 1), London.
- Kocabaş, S. (2019), Ömrünü İlme Vakfetmiş Bir Âlim: Mehmet Fuat Sezgin, AKÜSBD, 21(Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı), 80-93.

- Korkut, Ş. (2002), Fuat Sezgin Ankara İlahiyattaydı, İslamiyat Dergisi, (V), Sayı: 4, Bülten-5, ss. 11-13.
- Kuhn T. S. (1970), The Structure of Scientific Revolutions, The University of Chicago Press, ABD.
- Kur'an'ı Kerim Meali, (2011), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Ökten, S. & Sayar, K. (2019), Dünyaya Geldim Gitmeye, Turkuvaz Kitap, İstanbul.
- Piaget, J. Inhelder, B. (1958). The Growth of Logical Thinking From Childhood to Adolescence, Routledge, Oxon.
- Rosenthal, F. (1970). Knowledge Triumphant: The Concept of Knowledge in Medieval Islam. Leiden: E. J. Brill.
- Runciman, S. S. (1959), Avrupa Medeniyetinin Gelişmesi Üzerindeki İslamî Tesirler, Çev.: Nuşin Asgari, Şarkiyat Mecmuası, Sayı: 3, ss. 1-12.
- Sezgin, F. (2002), İslam Medeniyetinin Donuklaşmasının Sebepleri Meselesi, Çev.: Dursun Hazer, Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, ss. 295-303.
- Sezgin, F. (2004), Kültür Dünyasının İlimler Tarihindeki Yeri, İslamiyat Dergisi, 7 (2), ss. 9-19.
- Sezgin, F. (2008), İslam'da Bilim ve Teknik Cilt 1 (Arap-İslam Bilimleri Tarihine Giriş), Tüba, İBŞB & Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul.
- Sezgin, F. (2009). Müslümanların İlimler Tarihindeki Yeri, ss.: 138-152; Küllerinden Diriliş (Kur'an, İnsan, Bilim ve Evrene Dair) İçinde, Yaz.: Sadık Kılıç, Fecr Yayınları, Ankara.
- Sezgin, F. (2016a), Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Açılış Dersi, (17 Ekim 2016), İstanbul Üniversitesi Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü, İstanbul.
- Sezgin, F. (2016b), Amerika'nın Keşfinde Müslümanlar, Söyleşi ve Konferans Kitabı, (26-27 Mayıs 2016), Edt.: Kadir Temürçin, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- Şahin, A. (2019), İslam Medeniyetinin Yeniden İnşasında Bilginin Rolü ve Fuat Sezgin'in Katkıları, I. Ulusal Genç Akademisyenler Sempozyumu Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslami İlimler, Edt.: Feyza B. Köse, SAMER, Kahramanmaraş, ss. 108-126.
- Taşpınar, İ. (2018), Prof. Dr. Salih Tuğ, Fuat Sezgin'i Anlatıyor: "Bir Duvarla Karşı Karşıya Kaldı.", Yörünge Dergisi, Söyleşi, 1 Ağustos.
- Turan, S. (2010), Bilimler Tarihçisi Fuat Sezgin, Kon.: Sefer Turan, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Ulu, M. (2019), Sosyal Psikoloji Bağlamında Önyargı ve Din, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Watt, W. M. (1989), Müslüman Aydın (Gazali Hakkında Bir Araştırma), Çev.: Hanifi Özcan, DEÜ Yayınları, İzmir.
- Yılmaz, N. (2017), İslam'da Resim Yasağı Söylemi, Doğan Kitap, İstanbul.

İnternet kaynakları

- İnternet-1: Science in Islam, <http://www.scienceinislam.com/> Erişim tarihi: 27.12.2019.
- İnternet-2: <http://kisilikkuramlari.blogspot.com/2010/10/makale-ozetitoplumsal-karakter-ve.html> Erişim tarihi: 27.12.2019.
- İnternet-3: Negiz, M. (2018), Prof. Dr. Fuat Sezgin Bir Alimin Ardından Notlar, <http://www.muhammedbalci.com/ornekkisi/fuatsezgin/250.pdf>, Erişim tarihi: 27.12.2019.
- İnternet-4: Dünya İslam Bilim Tarihi Uzmanı ve Otoritesi Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Keşifleri, http://www.zafersen.com/fuat-sezginin_kesifleri.pdf, Erişim tarihi: 27.12.2019.